

Konstantinos Tsirigotis

Mechanizmy uzależnienia od narkotyków na przykładzie młodzieży gminy Wieluń

Rocznik Wieluński 3, 59-69

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Konstantinos Tsirigotis

MECHANIZMY UZALEŻNIENIA OD NARKOTYKÓW NA PRZYKŁADZIE MŁODZIEŻY GMINY WIELUŃ.

1. WSTĘP.

Stan zażywania środków odurzających i uzależniających, tj. środków psychoaktywnych (innych niż alkohol) lub narkotyków przez młodzież zamieszkałą w gminie Wieluń był do niedawna prawie nieznan; oficjalnie, różne instytucje nie miały prawie żadnych danych; np. w kartotece ówczesnej Poradni Zdrowia Psychicznego znalazło się zaledwie kilka osób zarejestrowanych z powodu zażywania narkotyków lub uzależnienia od substancji innych niż alkohol.

Stan taki był spowodowany m.in. faktem, że różne instytucje i „czynniki” do niedawna nie dostrzegały lub nie chciały dostrzec zagrożenia.

Niestety, ani brak danych oficjalnych, ani zajmowanie takiego stanowiska nie zahamowało rozprzestrzeniania narkotyków wśród młodzieży, o czym traktują również doniesienia międzynarodowe (Kusimitz M., 1994). W związku z powyższymi postanowiliśmy przeprowadzić badania dotyczące postaw i zażywania środków psychoaktywnych wśród młodzieży szkolnej gminy Wieluń.

Program badań zakładał przeprowadzenie ich w dwóch etapach, obejmujących tę samą populację młodzieży w odstępach kilku lat.

2. METODOLOGIA BADAŃ.

W badaniach posłużono się psychologicznym kwestionariuszem, opracowanym przez autora niniejszego artykułu, *Postawy i Zachowania wo-*

bec Substancji Uzależniających (PZSU) (Brzeziński J., 1980; 1996). Zanim przystąpiono do badań, kwestionariusz uzyskał pozytywną ocenę dwóch niezależnych recenzentów-pracownika naukowego Instytutu Psychologii UŁ oraz specjalisty w zakresie uzależnienia od narkotyków, kierownika odpowiedniej Poradni). Kwestionariusz PZSU jest narzędziem pozwalającym ocenić wiedzę o narkotykach, postawy i zachowania młodzieży (i nie tylko) wobec substancji odurzających i uzależniających, tj. psychoaktywnych tak legalnych, jak i nielegalnych.

Zawiera on 6 skal (wskaźników): **Wydarzenia Życiowe (W.Ż)**, **Leki (W.L)**, **Nikotyna (W.NK)**, **Alkohol (W.A)**, **Narkotyki (W.NR)** oraz **Wskaźnik Ogólny (W.O)**.

Za pomocą twierdzeń dotyczących poszczególnych skal uzyskujemy informacje nie tylko o wiedzy i postawach, lecz także, co ważniejsze, o zażywaniu (eksperymentalnym, okazjonalnym, nałogowym, zależnym) lub nadużywaniu ww. substancji. Wyniki w skali **Wydarzenia Życiowe** pozwolą na wykrycie związków między zażywaniem substancji psychoaktywnych a sytuacją życiową osób badanych.

Pierwszy etap badań sfinansowała Gminna Komisja ds. Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, w ramach działalności ówczesnego Zespołu ds. Narkomanii; autor artykułu był przewodniczącym Zespołu i kierował realizacją całego projektu.

Badania przeprowadzili głównie nauczyciele i wychowawcy, których wcześniej przeszkolono w zakresie zapobiegania narkomanii, podczas dwuczęściowego, trwającego kilka dni szkolenia, przeprowadzonego przez specjalistów i członków ówczesnego Wojewódzkiego Zespołu ds. Narkomanii (do którego autor należał). W celu sprawnego przeprowadzenia samych badań i obliczenia wyników, osoby badające przeszły specjalny instruktaż.

W pierwszym etapie, na przełomie lat 1997/98, badaniami objęto 16 szkół podstawowych i ponadpodstawowych. W przypadku szkół podstawowych zbadano piąte i ósme klasy, w szkołach średnich - klasy pierwsze i czwarte albo piąte, natomiast w Kolegium, stanowiącym najwyższy szczebel edukacji dostępny w gminie badaniom poddano studentów pierwszego i trzeciego roku. Kwestionariusz wypełniły ogółem 622 osoby z dziesięciu szkół podstawowych i sześciu ponadpodstawowych.

Dane ilościowe uzyskane w wyniku przeprowadzonych badań poddano komputerowej analizie statystycznej stosując takie statystyki i metody jak średnia: (\bar{x}), odchylenie standardowe (s), analiza wariancji (ANOVA), wielo-

wymiarowa analiza wariancji (MANOVA), analiza korelacji i analiza czynnikowa (Guilford J.P., 1960; Okón J., 1964; Góralski A., 1974; Brzeziński J., 1980; 1985; 1996; Brzeziński J., Stachowski R., 1981; Aranowska E., 1987) za pomocą komputerowego pakietu statystycznego *Statistica PL 5.1 for Windows (1997)*.

3. WYNIKI BADAŃ I ICH OMÓWIENIE.

W wyniku badań uzyskano wskaźniki zagrożenia, a także zażywania przez młodzież poszczególnych substancji (tytoń, piwo, wino, wódka, marihuana, opiaty, środki wziewne, środki syntetyczne).

W wyniku przeprowadzonej komputerowej obróbce statystycznej uzyskanych wyników (ANOVA/MANOVA) (Guilford J.P., 1960; Góralski A., 1974; Brzeziński J., Stachowski R., 1981; Aranowska E., 1987) stwierdzono, że młodzież „starsza”, ze szkół ponadpodstawowych, w statystycznie istotnym stopniu, odczuwa większe niezadowolenie ze swego położenia życiowego oraz wykazuje przychylniejsze postawy wobec tytoniu i alkoholu (za czym mogą iść i zachowania w postaci zażywania). Natomiast nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między młodzieżą „starszą” a „młodszą” w zakresie postaw wobec narkotyków oraz w zakresie wskaźnika ogólnego zagrożenia. Dane te oznaczają, iż młodzież „starsza” i „młodszą”, ze szkół podstawowych, w podobnym stopniu posiada te właściwości, które stanowią czynniki ryzyka. Znamiennym jest też fakt, że młodzież starsza ma istotnie więcej trudności w zakresie odmawiania.

Młodzież zażywa całą „gamę” napojów alkoholowych (piwo, wino, wódka). Jeżeli chodzi o narkotyki, tu również „wachlarz” jest szeroki; młodzież zażywa (lub przynajmniej raz zażyła) opiaty, marihuane, środki syntetyczne, takie jak: amfetamina, LSD lub ecstazy oraz środki wziewne jak: kleje, rozpuszczalniki itp.

W szkołach ponadpodstawowych najczęściej zażywana jest marihuana (różnice były statystycznie istotne) natomiast w szkołach podstawowych najczęściej zażywane są substancje wziewne.

W przypadku „właściwych” narkotyków, „czystymi” okazały się tylko dwie szkoły (20% badanych podstawówek), co oznacza, że w tych szkołach przynajmniej jeden uczeń, przynajmniej raz zażył jakiś środek (opiaty, marihuana, „syntetyk”). Natomiast, jeśli rozpatrzeć „właściwe” narkotyki łącznie z substancjami wziewnymi, nie ma szkoły „czystej”: w każ-

dej z badanych podstawówek przynajmniej jeden uczeń, przynajmniej raz zażył jakąś substancję lotną (pamiętajmy, że te środki są najbardziej rozpowszechnione w podstawówkach).

Na poziomie klas, całkowitą abstynencję narkotykową wykazuje jedynie sześć klas (30%) z różnych szkół podstawowych.

Gorsza jest sytuacja w szkołach ponadpodstawowych, gdzie nie stwierdzono ani jednej klasy „czystej”. Jak już wspomniano, młodzież tej grupy wiekowej najchętniej zażywa marihuanę, co nie oznacza, że nie występują tu pozostałe narkotyki.

Na uwagę zasługuje fakt, że coraz niższy jest wiek inicjacji, co oznacza, że im młodsze pokolenie, tym wcześniej zaczyna eksperymentować z substancjami psychoaktywnymi; prawidłowość ta występuje tak na poziomie „klasowym” (klasy „młodsze” i „starsze”) jak i szkolnym (szkoły podstawowe i ponadpodstawowe). Dla przykładu, wiek inicjacji nikotynowej w podstawówkach waha się od 6 do 12 r.ż., w szkołach ponadpodstawowych zaś od 11 do 17 r.ż. Wiek inicjacji alkoholowej w podstawówkach waha się od 8 do 12 r.ż., w szkołach ponadpodstawowych od 11 do 16 r.ż. Z kolei wiek inicjacji narkotykowej w podstawówkach waha się od 13 do 14 r.ż., a w ponadpodstawowych od 13 do 21 r.ż.

W przypadku postaw wobec substancji uzależniających nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic między uczniami szkół miejskich a wiejskich. Stwierdzono je natomiast w przypadku zażywania marihuany, nikotyny, wódki, wina i piwa; młodzież miejska częściej sięga po te używki. Istotnie częściej również była ona namawiana do zażywania narkotyków, nikotyny i alkoholu. Dla niej też palenie tytoniu i zażywanie alkoholu stanowi sposób na przynależność do grupy rówieśniczej; jeszcze jeden istotny czynnik w motywacji alkoholowej uczniów szkół miejskich, to przykład innych osób, rówieśników i dorosłych. Istotnie niższy jest też jej wiek inicjacji alkoholowej i narkotykowej. Ma ona też większe trudności z odmawianiem (np. w sytuacji namawiania).

Młodzież starsza istotnie częściej niż uczniowie szkół podstawowych jest namawiana do palenia tytoniu, zażywania alkoholu i narkotyków; w przypadku narkotyków należałoby zastanowić się nad tym, kto namawia i częściej: tylko kolega czy już „dealer”? W większym też stopniu sięga ona po tytoń i alkohol za przykładem rówieśników lub dorosłych. Za powyższymi idzie większy stopień palenia tytoniu, zażywania alkoholu (piwa,

wina, wódki) jak również i marihuany (w przypadku tylko tego narkotyku stwierdzono statystycznie istotną różnicę). Młodzież starsza napotyka też na większe problemy gdy musi odmawiać i nie ulec namowom.

Rozpatrując kwestię różnic na poziomie szkół (podstawowe, licea, technika, kolegium) stwierdzono, że istotnie większe niezadowolenie ze swej sytuacji życiowej wykazują uczniowie liceów. Istotnie przychylniejszą postawę wobec nikotyny i alkoholu wykazują uczniowie liceów i techników. Oni też są istotnie częściej namawiani do palenia, picia i „ćpania” (i tu znów to samo pytanie: do ćpania namawia tylko kolega, czy już dealer?). Oni też piją za przykładem innych, oraz żeby poczuć się lepiej „w grupie”. Oni też istotnie więcej palą, piją (piwo, wino, wódka) i zażywają marihuanę (w przypadku pozostałych narkotyków nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic).

Przyglądając się poszczególnym klasom, stwierdzono w sposób statystycznie istotny, że największe niezadowolenie ze swej sytuacji życiowej odczuwają uczniowie ostatnich klas szkół średnich (być może jest to związane z niepokojem o swoje dalsze życiowe perspektywy); oni też wykazują przychylniejsze postawy wobec nikotyny i alkoholu. Istotnie częściej namawiani do palenia są uczniowie ostatnich i pierwszych klas licealnych; natomiast do picia i ćpania częściej namawiani są uczniowie ostatnich klas tych szkół. Za przykładem innych palą i piją uczniowie pierwszych i ostatnich klas licealnych. Dla nich też alkohol stanowi czynnik „integrujący grupę”. Istotnie więcej palą uczniowie pierwszych klas licealnych i ostatnich technikalnych. Najwięcej wódki piją uczniowie ostatnich klas technikalnych, najwięcej wina - studenci ostatniego roku kolegium, a piwa - uczniowie ostatnich klas licealnych. Najwięcej natomiast marihuany zażywają uczniowie pierwszych i ostatnich klas licealnych (w przypadku pozostałych narkotyków nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic).

Za pomocą analizy korelacji (Guilford J.P., 1960; Góralski A., 1974; Brzeziński J., 1985) stwierdzono pewne warte uwagi statystycznie istotne związki. Stwierdzono zatem, iż im większe niezadowolenie ze swego położenia życiowego, tym przychylniejsza postawa wobec substancji psychoaktywnych (tak legalnych, jak i nielegalnych). Jeśli chodzi o poszczególne środki, związek ten dotyczy tytoniu, wszystkich rodzajów alkoholu, a spośród narkotyków marihuany.

Osoby niezadowolone ze swego życia często są namawiane do palenia, picia i ćpania, co może oznaczać, że dealerzy wiedzą komu „sprzedać” towar w myśl zasady: „Weź stary! Poczujesz się lepiej!”. Znamienny jest też związek między tym niezadowoleniem, a poszukiwaniem przynależności za pomocą alkoholu (por. Chiles J., 1994; Friendland B., 1995).

Następna wielce znacząca zależność występuje między przychylną postawą wobec narkotyków, a przychylną postawą wobec pozostałych środków psychoaktywnych: nikotyny, alkoholu a nawet leków, zażywanych w celach niemedycznych. Oznacza to, że istnieje pewne kontinuum w postawach wobec środków psychoaktywnych: leki, tytoń, alkohol, narkotyki, przy czym kolejność ta nie musi być sztywna, tym bardziej, że bardzo często ma miejsce „mieszane” zażywanie różnych środków, na zmianę lub równocześnie. Innymi słowy, niezależnie od środków, istnieją pewne właściwości osobowości, które stanowią czynniki ryzyka (por. Cox M.V., 1995).

W przypadku leków, zagrożenie tkwi w tym, iż uważane są za substancje bezpieczne i pomagające. W każdym razie ludzie myślą o nich inaczej niż użytkach i substancjach psychoaktywnych (por. też Check V.A., 1995). Postawa wobec leków oprócz pozytywnego związku z postawą wobec narkotyków, nie ma związków z postawami wobec pozostałych substancji; natomiast ma ujemne związki z zażywaniem alkoholu (być może osoby o przychylniej postawie wobec leków, nie zażywają alkoholu, czy wręcz go unikają).

Postawa wobec tytoniu ma pozytywne związki z postawami wobec alkoholu i narkotyków, co potwierdza ww. obserwacje. Ma również pozytywne związki z zażywaniem marihuany (oprócz ww. cech osobowości, marihuana najczęściej jest zażywana w postaci „joint”), nikotyny i alkoholu (piwa, wina, wódki). Jest również związana z namawianiem do zażywania nikotyny, alkoholu i narkotyków (być może okazywanie przychylniej postawy wobec jednej substancji, tj. nikotyny, zachęca do proponowania innych).

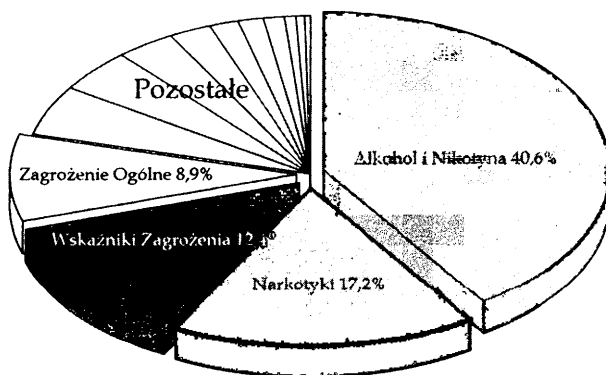
Postawa wobec alkoholu ma pozytywne związki z niezadowoleniem z życia oraz z postawą wobec narkotyków; pozytywne również korelacje z zażywaniem nikotyny, alkoholu (piwo, wino, wódka) i marihuany.

W kwestii samego zażywania, występuje bardzo dużo pozytywnych korelacji pomiędzy ww. poszczególnymi środkami tak legalnymi, jak i nielegalnymi. Najwięcej takich związków ma marihuana. Stwierdzenie takich związków między marihuaną, środkami syntetycznymi (LSD, amfetami-

na, ecstazy), substancjami wziewnymi (kleje, rozpuszczalniki itp.), opiata-
mi, nikotyną, wódką, winem i piwem, świadczyć może o tym, że zjawisko
zażywania rozwija się na zasadzie lawiny: tam, gdzie występuje zażywa-
nie jednego środka, tam są już, albo wkrótce pojawią się następne. To samo
dotyczy liczby osób zażywających: gdzie jest jedna osoba zażywająca, tam
znajdą się i następne.

Należy podkreślić fakt, że coraz więcej jest młodych ludzi, którzy zgła-
szają się po pomoc psychologiczną z różnych (innych niż używanie lub
nadużywanie substancji psychoaktywnych, np. lęk, niepokój, problemy
z koncentracją uwagi, kłopoty w stosunkach interpersonalnych i in.) po-
wodów, a okazuje się, że ich problemy i dolegliwości są związane z zaży-
waniem narkotyków, o czym pierwotnie nie mieli zielonego pojęcia.

W wyniku zastosowanej analizy czynnikowej I-ego stopnia (metoda
głównego czynnika w układzie ortogonalnym, przy stosowaniu rotacji typu
Varimax) (Guilford J.P., 1960; Okón J., 1964; Góralski A., 1974; Brzeziń-
ski J., 1985), stwierdzono istnienie 4 czynników: alkohol i nikotyna (zaży-
wanie i postawy), narkotyki (zażywanie), wskaźniki zagrożenia i zagroże-
nie ogólne (rys. 1). Wyniki te potwierdzają ww. obserwacje a poza tym
oznaczają one, że zbadana populacja w największym stopniu zażywa alko-

Rys. 1: Analiza czynnikowa wyników w PZSU (postawy i zażywanie).

hol w różnych jego postaciach alkoholu i tytoń w drugim zaś miejscu są
właściwe narkotyki (marihuana, opiaty, syntetyczne i wziewne).

ETAP II.

Drugi etap badań (rok szkolny 2000/01) zrealizowano z inicjatywy i przy wsparciu finansowym Wydziału Zdrowia Starostwa Powiatowego w Wieluniu wśród uczniów szkół średnich w Wieluniu. Stanowił on kontynuację rozpoczętego kilka lat wcześniej projektu badań longitudinalnych nad postawami i stopniem zażywania substancji psychoaktywnych wśród młodzieży szkolnej Wielunia.

Pierwszy etap (w roku szkolnym 1997/98) obejmował wszystkie szkoły Gminy Wieluń (podstawowe, ponadpodstawowe oraz Kolegium Nauczycielskie); etap drugi z powodu administracyjnego podziału kompetencji objął tylko szkoły ponadpodstawowe oraz Kolegium Nauczycielskie.

Wyniki badań tego etapu mogą stanowić wskazówkę, jak zjawisko zażywania ww. substancji kształtuje się na przestrzeni lat oraz swego rodzaju „ewaluację”, ocenę zrealizowanych działań profilaktycznych; o ile dawniej narkotyki były tematem „tabu”, o którym lepiej było nie mówić, o tyle teraz z każdej strony, jak grzyby po deszczu, zjawiają się „specjaliści” od narkomanii i pomocy dla osób, które mają z tym problem.

Badania przeprowadzono za pomocą psychologicznego Kwestionariusza *Postawy i Zachowania wobec Substancji Uzależniających (PZSU)*. Narzędzie to było zastosowane również w pierwszym etapie badań i dlatego wyniki obu etapów można uznać za porównywalne.

Badaniami w II-im etapie objęto 165 uczniów szkół ponadpodstawowych oraz studentów Kolegium Nauczycielskiego. Względy finansowe spowodowały, iż z każdej szkoły badaniami objęto tylko jedną klasę. W badaniach udział wzięli uczniowie IV klas, tj. ta grupa młodzieży, która uczestniczyła 3 lata wstecz w etapie I-ym. Z tego powodu można stwierdzić, że z jednej strony można prześledzić ewolucję postaw młodzieży i rozwój zjawiska, a z drugiej ocenić skuteczność działań profilaktycznych, o ile miały miejsce w poszczególnych szkołach.

Wyniki badań uzyskane w drugim etapie nie napawają optymizmem.

Mianowicie, w wyniku przeprowadzonej komputerowej obróbce statystycznej uzyskanych wyników (ANOVA/MANOVA), stwierdzono istotny statystycznie wzrost wskaźników zagrożenia i zażywania, porównując wyniki badań I-ego i II-ego etapu. Postawy badanej młodzieży ewoluują w kierunku bardziej przychylnych wobec leków, zażywanych nie zawsze

w celach medycznych, alkoholu i narkotyków. Nie zmieniły się postawy jedynie wobec nikotyny.

Zbadana młodzież nadal zażywa wszystkie substancje psychoaktywne, spośród których najczęściej wybierana jest marihuana, a na drugim miejscu środki syntetyczne; należy zaznaczyć, że wzrost wskaźników zażywania obejmuje wszystkie narkotyki; innymi słowy wśród badanej młodzieży „ćpanie” jest coraz powszechniejsze.

Zbadana populacja odczuwa większe niezadowolenie ze swego położenia życiowego, co może być związane z ważnym progiem życiowym, który mają przed sobą. Jak wiadomo, sytuacje trudne stanowią czynnik sprzyjający zażywaniu substancji psychoaktywnych, zwłaszcza gdy człowiek ma trudności w zakresie odmawiania.

O ile w przypadku niektórych narkotyków można zauważyć, że niektóre klasy były „czyste”, o tyle jeśli idzie o alkohol nie stwierdzono „czystych” klas. Zanotowano nieznaczny spadek spożywania wódki lub innych „mocnych” napojów alkoholowych, lecz wystąpił istotny wzrost spożywania wina i piwa lub innych podobnej mocy napojów alkoholowych.

Nie stwierdzono istotnych zmian w zakresie wieku inicjacji; w poprzednim etapie stwierdzono coraz niższy wiek inicjacji, co oznacza, że im młodsze pokolenie, tym wcześniej zaczyna eksperymentować z substancjami psychoaktywnymi. Dla przykładu, wiek inicjacji nikotynowej w podstawówkach wahał się od 6 do 12 r.ż., w szkołach ponadpodstawowych zaś od 11 do 17 r.ż. Wiek inicjacji alkoholowej w podstawówkach wahał się od 8 do 12 r.ż., w szkołach ponadpodstawowych od 11 do 16 r.ż. Z kolei wiek inicjacji narkotykowej w podstawówkach wahał się od 13 do 14 r.ż., a w ponadpodstawowych od 13 do 21 r.ż.

Palenie tytoniu i zażywanie alkoholu lub narkotyków stanowi sposób na przynależność do grupy rówieśniczej; jeszcze jeden istotny czynnik w motywacji alkoholowej młodzieży, to przykład innych osób (rówieśników i dorosłych).

Za pomocą analizy korelacji stwierdzono pewne warte uwagi statystycznie istotne związki. Stwierdzono zatem, iż im większe niezadowolenie ze swego położenia życiowego, tym przychylniejsza postawa wobec substancji psychoaktywnych (tak legalnych, jak i nielegalnych). Jeśli chodzi o poszczególne środki, związek ten dotyczy tytoniu, wszystkich rodzajów alkoholu, a spośród narkotyków marihuany i środków syntetycznych.

W badanych IV-yh klasach wskaźniki są wyższe niż przed trzema laty,

co może oznaczać, że wraz z edukacją szkolną (a może mimo i obok niej) wzrasta również poziom edukacji „używkowej”, postawy wobec substancji psychoaktywnych są przychylniejsze a zażywanie większe. Należy również zaznaczyć, że liczebność aktualnych IV-ych klas była zazwyczaj mniejsza niż liczebność badanych wcześniej klas I-ych; najprawdopodobniej „odpadli” uczniowie, którzy mieli najniższe osiągnięcia, a być może największe problemy. Oznacza to, że rzeczywisty obraz zagrożenia jest jeszcze gorszy.

Powyższe oznaczają, że sytuacja sprzed trzech lat wcale się nie poprawiła, a wręcz odwrotnie, uległa pogorszeniu. Nie można tego wyjaśnić czy uzasadnić za pomocą zjawiska „zmian rozwojowych” uczniów, ponieważ one mogą spowodować zarówno pogorszenie, jak i poprawę.

Być może należałoby przyjrzeć się skuteczności niektórym działaniom, które mogą być jedynie pozorne; być może należałoby zwrócić uwagę na niektóre aspekty społecznego przyzwolenia.

Pomysłów może być wiele, ale jedno jest pewne: należy wykorzystać pomoc osób kompetentnych, inaczej nadal będzie się o tym „mówiło a nie robiło”, a na efekty nie trzeba długo czekać. Już teraz coraz więcej jest młodych ludzi, którzy zgłaszają się po pomoc psychologiczną z różnych powodów, a okazuje się, że ich problemy są związane z zażywaniem narkotyków, o czym pierwotnie nie mieli pojęcia.

Dane te są alarmujące i oznaczają, że Wieluń, małe miasto, oddalone od wielkich aglomeracji, nie uchronił się przed narkomanią, nie wspominając już o pozostałych środkach psychoaktywnych.

W związku z powyższymi nadal aktualne pozostają propozycje poczynione trzy lata wcześniej; powstaje konieczność podjęcia kroków i działań o charakterze profilaktycznym, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży, w następujących kierunkach:

- 1) kształtowanie i rozwój osobowości (wzmocnienie osobowościowe i kształtowanie takich cech i umiejętności, które nie sprzyjają „braniu”),
- 2) zaoferowanie różnych sposobów rozwiązywania problemów i konfliktów,
- 3) zaoferowanie alternatywnych i twórczych sposobów spędzania wolnego czasu,
- 4) odmitologizowanie narkotyków,
- 5) świadome decyzje w sytuacjach wyboru („brać czy nie brać?”),
- 6) zdrowy tryb życia.

Szeroki front skoordynowanych działań powinien obejmować, oprócz

uczniów i studentów również rodziców, nauczycieli, wychowawców, jak i różne grupy zawodowe (lekarze, pielęgniarki, farmaceuci, policjanci itd.).

PIŚMIENNICTWO

1. Aranowska E.: *Elementy zastosowań modelu wielowymiarowej analizy wariancji (MANOVA) w badaniach psychologicznych*, [w:] Brzeziński J. (red.): *Modele statystyczne w badaniach psychologicznych*, Poznań 1987, PWN.
2. Brzeziński J.: *Elementy metodologii badań psychologicznych*, Warszawa 1980, PWN.
3. Brzeziński J.: *Zasady statystycznego opracowania danych w psychologii klinicznej*, [w:] Waligóra B. (red.): *Elementy psychologii klinicznej*, Poznań 1985, UAM.
4. Brzeziński J.: *Metodologia badań psychologicznych*, Warszawa 1996, PWN.
5. Brzeziński J., Stachowski R.: *Zastosowanie analizy wariancji w eksperymentalnych badaniach psychologicznych*, Warszawa 1981, PWN.
6. Check V.A.: *Leki przyszłości*, Warszawa 1995, Profi.
7. Chiles J.: *Depresje nastolatków a narkotyki*, Warszawa 1994, Profi.
8. Cox M.V.: *Osobowość nałogowa*, Warszawa 1995, Profi.
9. Friendland B.: *Emocje i myśli*, Warszawa 1995, Profi.
10. Góralski A.: *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii*, Warszawa 1974, PWN.
11. Guilford J. P.: *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 1960, PWN.
12. Okoń J.: *Analiza czynnikowa w psychologii*, Warszawa 1964, PWN.
13. Kusimitz M.: *Używanie narkotyków na świecie*, 1994, Profi.
14. StatSoft Polska: *Statistica PL*, Kraków 1997.